

Rövid összefoglaló Alsólendva¹ nyomdászatának történetéről

Bánfi Szilvia

I. A REFORMÁCIÓ SZOLGÁLATÁBAN TEVÉKENYKEDŐ NYOMDA

**A 16. századi Mura- és Dráva-vidék jelentős
protestáns szellemi központja:
a Bánffy-család alsólendvai udvara**

A tatár pusztítást követően újjáépült lendvai vár a 13. század végére a Bánffy-család birtokába került. A várat dombra építették, amely mély árokrendszerével és az előtte elterülő mocsaras területekkel jó védelmet nyújtott a török korban is. A portyázó török seregek többször kísérelték meg a várat ostrommal bevenni. A védők hősie ellenállásának, valamint az őket segítő, a várat övező mocsaras területeknek köszönhetően azonban a Bánffyak családi fészke soha sem került török kézbe.

Az alsólendvai vár (17. századi ábrázolás)

A Bánffyak nemzetsége²

Az orlamundi grófoktól származó Hadold vitéz leszármazottja, (I.) István, IV. László királytól a 13. század végén kapta adományként Alsó-Lindva és Nempti (ma Lenti) romos várakat egyé-
b váro-

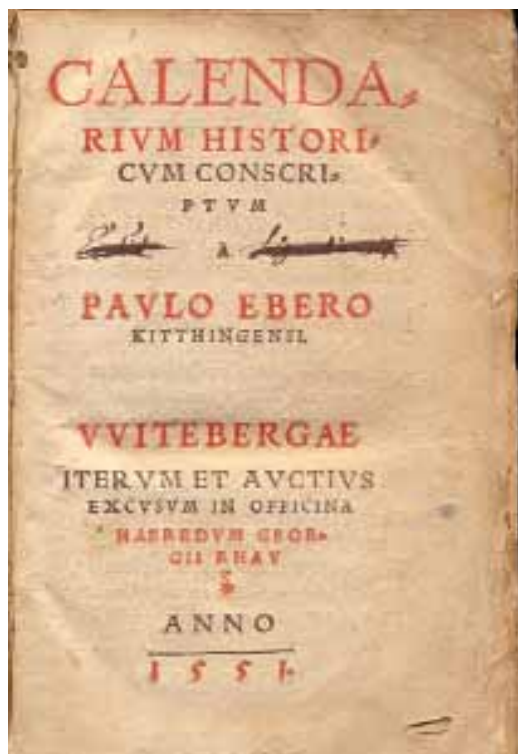
sokkal és falvakkal együtt. Ő volt Alsólendva újjáépítője. Leszármazottja (I.) Miklós zalai főispán és főlovászmester, szlapon és horvát bán elsőként viselte a Bánffy nevet, amely a későbbiekben a család vezetéknéve lett. A Bánffyak a 15–16. században fontos országos tisztségeket töltöttek be. Közülük a legfőbb méltóságot Bánffy (VI.) János (1530–1534) nádor viselte. Fia, (VI.) István országbíró, zalai főispán már az új hit követője. János unokája, (IV.) Miklós (1547–1593) hatékony támogatója volt protestáns egyházának. A reformáció terjedésének hatására Alsólendva lakossága követve urait, Bánffy Istvánt és Miklóst, a 16. század közepén protestánsná lett.

A Bánffy-nemzetség tagjai a 16. század második fele és a 17. század első negyede között a családi és történelmi eseményekről naplót vezettek.³ Ennek köszönhetően is ismerjük azokat

¹ A település említésekor előforduló névformák: Alsó-Lindva, Alsó-Lendva, Lendva, Dolna-Lendava, Lendava (ma Szlovénia).

² NAGY Iván: Magyarország családai címerekkel nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1857. I. köt. 155–162.

³ A Bánffyak családi följegyzéseit tartalmazó kalendárium ma a szombathelyi Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár állományában található.

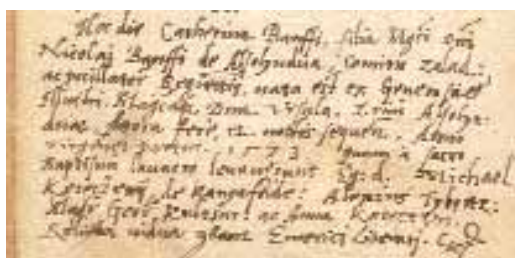

A Bánffyak családi följegyzéseit őrző kalendárium

a személyeket (Töke Ferenc, Orbonai Rác György, Zuhodolyi András, Szentgyörgyvölgyi Bakács Farkas, Beythe István és Kulcsár György), akik tanítóként, illetve lelkészként az új hit térítésében tevőlegesen részt vettek. Kulcsár György udvari pap kedves embere volt Bánffy Miklósnak. Erre utal a családi följegyzések között található rá vonatkozó bejegyzés is, amely szerint egyik keresztapja volt Bánffy Miklós és Zrínyi Orsolya, a szigetvári hős leánya 1573. március 21-én született gyermekének, Katalinnak.

A Bánffy-családban mindenkor volt művelt férfiú, és pártfogó támogatásuknak köszönhetően a 16. század derekán a magyar irodalom egyik szellemi centrumaként vált ismertté alsólendvai udvaruk. 1552-ben, a várban írta nevezetes szépirodalmi művét a Bánffyakkal rokon Ráskai Gáspár: *Egy szép história az vitéz Franciscóruul és az ő feleségéről*⁴ címen. Pár évvel később, 1556-ban Töke Ferenc, a város helyi protestáns lelkésze írt elbe-

szélő verses művet Szigetvár ostromáról.⁵ Alsólendvai urai és a sárvári Nádasdy-uradalom között szoros kapcsolat volt. Nádasdy Tamás legbizalmasabb íródeákja, Szentgyörgyi Gábor többször megfordult Alsólendván, s nagy valószínűséggel, az ő közvetítésével kerülhetett Bornemisz Péterhez Töke Ferenc helyi énekszerzőnek történelmi éneke, illetve Sztárai Mihály néhány munkája. Kulcsár György, Bánffy Miklós udvari papja minden bizonnyal ismerte és kapcsolat tarthatott e személyekkel. A Bánffyak udvarában élő jeles személyek irodalmi alkotásai, illetve protestáns nézeteik szélesebb körben történő terjesztése nyomda fölállításának gondolatát vethette föl. A tanítói és papi feladatokat is ellátó Kulcsár Györgynek vallásos tárgyú művei

A Bánffy-napló Kulcsár Györgyre vonatkozó bejegyzése

megjelentetése érdekében a mecénás főúr nyomdát és nyomdászt hozatott. Az 1573-ban Alsólendván, Bánffy Miklós oltalma alatt letelepült nyomdász, Hoffhalter Rudolf volt.

Hoffhalter Rudolf (1550–1587) **Alsólendva első nyomdása**

A 16. századi magyarországi nyomdászat történetében jelentős szerepet betöltő nyomdászcsalád alapítója a lengyel származású Raphael Hoffhalter (Skrzetusky) volt. Fiát, Rudolfot 1550. december 7-én keresztelték Zürichben. Keresztanyja a neves reformátornak, Heinrich Bullingernek leánya, Margaretha Lavater volt. Az atyának, Raphaelnek, a jeles tipográfusnak, 1556–1563 között Bécs egyik leg többet foglalkoztatott nyomdászában letelepedett protestáns nézete miatt családjával együtt menekülnie kellett a katolikus császárvárosból. Magyarországon, Debrecenben

4 RMNY 344 Ráskai műve 1574-ben Debrecenben, Komlós András nyomdájában jelent meg.

5 RMNY 321 Feltehetően az alsólendvai vagy a nedelišcei Hoffhalter tipográfiában nyomtatták Töke művét. Nyomatott példány ma már nem ismeretes.

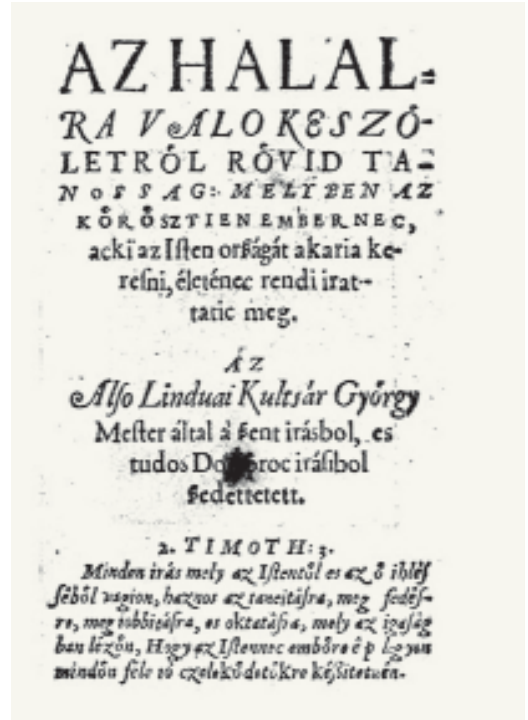
A Hoffhalterek családi címere

találtak menedéket 1563-ban. Váradai kitérőt (1565–1567) követően, Raphael Hoffhalter az unitáriussá lett János Zsigmond fejedelmi nyomdászaként Gyulafehérvárra költözött, ahol 1568 lelegején elhunyt.

Hoffhalter Rudolf Gyulafehérvárott nem lépett apja örökébe, mivel még nem érte el nagykorúságát. Apja halálakor még nem volt 18 éves. Örökölt ipar esetén jogilag akkoriban a 21. életévtől számított nagykorúnak. Ekkor vehette át édesapjának nyomdai készletét, és folytathatta annak mesterségét.

Nyomdai vállalkozás fenntartása a 16. században pártfogói oltalmat és anyagi támogatást igényelt. Védelmet és a szükséges anyagiakat nagyhatalmú főurak, illetve városok nyújthattak. Hoffhalter Rudolf, édesapja mesterségét folytatva, nyomdászként kívánt boldogulni, de apja halálát követően nem az erdélyi fejedelemség területén, hanem a Mura és a Dráva vidékén, a királyi Magyarország délnyugati szegletében kezdte meg nyomdászai tevékenységét, Bánffy Miklós alsólendvai birtokán.

Feltehetően örömmel tett eleget Bánffy Miklós meghívásának. Az alsólendvai főúr nagy valószínűséggel rokonának, Bánffy Lászlónak közvetítésével hívta meg a neves nyomdászcsalád tagját, Hoffhalter Rudolfot. Ismert tény, hogy Bánffy

László felesége, Somi Borbála bensőséges kapcsolatot tartott fön Borna misza Péterrel, az író-prédikátor-nyomdással. Postillái első két kötetének megjelentetését jelentős pénzzsszeggel támogatták. Borna misza Péter és Raphael Hoffhalter igen jól ismerték egymást. Borna misza bécsi diakként, amikor műveit a Hoffhalter-féle nyomda kiadta, személyes kapcsolatba kerülhetett a császár város jeles tipográfusának kisiával, Rudolfal.

Később Bornemisza Péternek is szerepe lehetett abban, hogy Raphael Hoffhalter Debrecenben talált menedéket. Számon tarthatták egymás sorának alakulását, s amikor Bánffy Miklós Alsólendván nyomdászt keresett, talán Bornemisza Péter ajánlhatta az ifjabb Hoffhaltert. 1573 közepétől közel egy éven át Bánffy Miklós védelme alatt, Alsólendván nyomtatta ki a protestáns gyülekezet vezetőjének és az iskola tanítójának,

Kulcsár Györgynek irodalmi alkotásait. Hoffhalter Rudolf alsólendvai nyomdájának híre gyorsan eljutott Bécsbe, s a császár, II. Miksa érlyes tiltakozását váltotta ki ottani tevékenysége. Az uralkodó 1574. február 7-én Bécsben kelt levelében fölszólította Bánffy Lászlót, hogy a birtokán működő, Erdélyből elűzött antitrinitárius nyomdászt haladéktalanul távolítsa el. Bánffy László, akit az uralkodó összetévesztett rokonával – az alsólendvai birtok igazi urával – Bánffy Miklóssal, érlyesen utasította vissza az 1574. február 27-én a pozsonyi országgyűlésen átadott királyi parancsot. „Nem, hogy tartanom jószágomban, úgymond de én magam kész volnék a szent reá gyűjtanom, úgymond afféle eretnekekre. Magamtul ez a válasz, de Lendva nem magamé.”⁶

⁶ Zala megye történelmi olvasókönyve. Zalaegerszeg, 1996: 86.

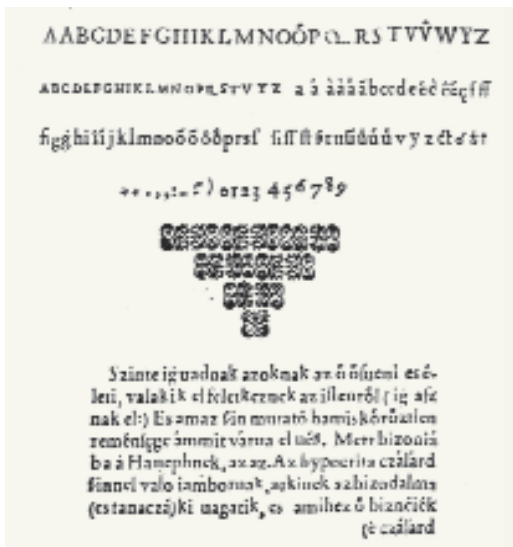

A bécsi Hoffhalter-nyomda egykori dísze 1582-ben, Németújváron Manlius használatában volt

II. Miksa fellépését követően Hoffhalter Rudolf, akit az uralkodói leiratban nyilván összetévesztettek unitáriussá lett édesapjával, nem maradhatott Alsólendván. A 20 kilométerrel távolabbi, Csáktornya melletti Drávavásárhelyen (Nedelišče, Horvátország) a Bánffyakkal rokoni kapcsolatban lévő Zrínyi György ortalma alatt folytatta munkáját. A nyomdájából kikerülő horvát nyelvű protestáns művek miatt hamarosan innen is menekülnie kellett.

Hoffhalter Rudolf és Johannes Manlius 1575-ben feltehetően ismerhették egymást. Kettőjük kapcsolatát Manlius nyomtatványjaiban előforduló, Raphael Hoffhalter bécsi műhelyéből származó díszek és betűsorozatok igazolják.

Hoffhalter Rudolf még 1575 folyamán elhagyta a Dráva–Mura vidékét, és visszatért Erdélybe. Az akkor induló szebeni nyomdában próbálta létalapját megteremtteni. Ekkor kerülhetett a még Raphael Hoffhalter által Bécsből elmenekített tipográfiai készlet, apai örökségének, vagyont képező nyomdakészletének csaknem egésze, a város által 1575-ben alapított szebeni tipográfia tulajdonába, amely a 17. század első harmadáig ott használatban volt. Azonban a város újraindí-

Raphael Hoffhalter Magyarországon készített szövegtípusa, amelyet fia Rudolf alsólendvai nyomtatványaiban is alkalmazott, s amely a későbbiekben Szebenben volt használatban

tott nyomdájában nem őt alkalmazták. A rövid váradi kitérőt (1584–1585) leszámítva, 1576-tól 1587-ben bekövetkezett haláláig Debrecenben folytatta nyomdász mesterségét.

II. A POLGÁROSODÁS SZOLGÁLATÁBAN MŰKÖDŐ NYOMDA

Nyomda állításának kísérletei a polgárosodó Alsólendván a 19. század utolsó harmadában

Az alsólendvai Bánffy-ág kihalását követően (1644) birtokuk, nőági leszármazás révén, a Nádasdy-család tulajdona lett, akik a Wesselényi-féle összeesküvésben játszott szerepük miatt nem sokkal később elvesztették (1671) azt. Röviddel ezt követően a leányági örökösök közül a Habsburgokhoz lojális Esterházy Pál nádor tulajdonába került és a koronára visszazállt a gazdátlan alsólendvai uradalom. Fiai 1717-től átépítették a várat, amelynek köszönhetően nyerte el

ekkor a ma is ismert L alakú formáját, emlékeztetve I. Lipót császárra, akitől a nádor és utódai a hercegi címet kapták.

Pataky Kálmán⁷ állami polgári iskolai tanár és lapszerkesztő így jellemezte városát a millennium tiszteletére a képviselő-testület megbízásából *Alsó-Lendva nagyközség milleniumi emlékkönyve* címen kiadott díszes albumban:

Alsólendvát ábrázoló fametszet (19. század második fele)

„A város észak-déli irányban összekapcsolva Hoszszúfaluval fekszik azon hegyek aljában, melyek a Lendva és Kerka folyók között háromszög alakban húzódnak. Előtte a nagy Magyar-Alföld legnyugatibb részét képező tágas lapály terül el, melyet Délről a muraközi hegyek, Nyugatról a Stájer Alpok határolnak, s a lapály túlsó szélén, az említett hegyek aljában, a gyorsfolyású Mura vize hömpölyög. A város fekvése valóban szép az előtte elterülő nagykiterjedésű térséggel, s mögötte emelkedő hegyekkel, melyek aljában lépcsőzetesen van épülve a város, fölötte egy kiemelkedő dombon az egész vidéket domináló várral.”⁸

A Horvátországot Béccsel összekötő kereskedelmi út mentén fekvő, mocsaras, lápos területekkel övezett település lakosságának régtől fogva a szőlőművelés, valamint az Esterházyak bérbé adott hetvenezer katasztrális hold hitbizománya biztosított szerény megélhetést. Alsólendva tényleges fellendülését a kiegyezést követő években meginduló gazdasági és politikai változások

⁷ Dézsfalvi Pataky Kálmán 1882. február 12-én Erdélyből érkezett Alsólendvára. Huszonöt évig tanított történelmet az állami polgári fiúiskolában. 1907. május 7-i határozatában a vallás- és közoktatási miniszter kinevezte a csáktornyai állami polgári fiú- és leányiskola igazgatójává. Sokat tett a város kulturális fölemelkedéséért: az Alsó-Lendvai Híradó hetilap alapítója és évekig felelős szerkesztője, 22 évig a Polgári Olvasóegylet jegyzője, az alsólendvai Iparos Olvasókör alapítója és elnöke volt.

⁸ Alsó-Lendva nagyközség milleniumi emlékkönyve. Szerk. FÚSS Nándor és PATAKY Kálmán. Nagykanizsa, 1898: 6–7.

Az alsólendvai Esterházy-birtokról készített kéziratos térkép 1855-ből, amelyen látható a város belső településstruktúrája

hozták meg. Az 1867 után kezdődő folyamatok eredményeként Alsólendva járási székhely lett. A nagyközségben szolgabírói, járásbírói telekönyvi és közjegyzői hivatalt állítottak föl, s az

A Fő utca egy részlete, előtérben a Balkányi-féle nyomda

országgyűlés kerületi képviselőinek választását is itt rendezték. A társadalmi és gazdasági élet megélénkülését jól jelzik a sorra megalakuló gazdasági és civil egyletek, úgymint: olvasó, tűzoltó, iparos, temetkezési, peronoszpóra és filoxéra ellen védekező egyesületek. 1872-ben polgári iskolát, 1899-ben ipari tanonciskolát állítanak föl. 1890 októberében megindul a vonatközlekedés is. A város fejlődésének érdekében 1891. július 1-jén Alsólendva Hosszúfaluval együtt nagyközséggé alakult. A megélénkült kereskedelemnek és az egyre nagyobb számú iparos réteg-

nek köszönhetően a város fellendült. Főutcáján évről évre szebb és díszesebb épületek emelkedtek. A közigazgatás kiépülése, a gazdasági és kulturális élet megélénkülése eredményeként megalakult intézmények, szervezetek és egyesületek működése szükségessé tette a hivatalos formanyom-

tatványok, úrlapok, számlakönyvek használatát. A polgárosodó helyi közösség információ iránti vágya, amennyiben időben hírt kívánt kapni a saját közösségével kapcsolatos, valamint a napi nemzetközi és országos eseményekről, ugyancsak növelte a városban működő saját nyomdai vállalkozás megindításának igényét. A város vezetése kezdetben, sokszorosítandó nyomtatványainak megjelentetésére, a vármegyében működő,⁹ de időnként a még távolabbi fővárosi nyomdákat is igénybe vette. Az alsólendvai Önkéntes Tűzoltó-egylet 1874-ben kiadott alapszabályzatát Budapesten, a Buschmann F. Úri utcában működő nyomdában rendelték meg. A millennium méltó megemlékezésére a város által megjelentetett reprezentatív emlékalbum kiadója pedig a nagykanizsai Weiss Lipót és Fia könyvnyomdája¹⁰ volt. Ez utóbbi nyomdát más alkal-

⁹ A vármegyében 1860–1900 között összesen 28 nyomdatulajdonos volt. FOKI Ibolya: Adatok a zalai nyomdászat történetéhez 1860–1900. In: Művelődéstörténeti tanulmányok. Zalai gyűjtemény 31. Zalaegerszeg, 1990: 284.

¹⁰ Weiss Lipót és Fia könyvnyomda 1885–1909 között működött Nagykanizsán.

Gábor¹⁴ keszthelyi nyomdász volt. „A kor követelményeinek megfelelő modern betűkkel berendezett”¹⁵ alsólendvai fiókkönyvnyomdájából 13 szám került ki. Vállalkozását hosszabb távra tervezhette, hirdetésben ajánlja ugyanis szolgáltatásait „bármely a könyv- és könyvnyomdai szakba vágó nyomtatványokat, nevezetesen: takarékpénztári- s községi táblázatokat, falragaszokat és teljes műveket stb. Meghívó, eljegyzési és névjegyek, táncrendek és gyászlapok egy óra alatt elkészíttetnek.”¹⁶ Üzleti vállalkozása valószínűleg nem hozta meg a várt eredményt, a 14. számtól az új-

makkor is ellátták megrendelésekkel, a csáktornyai Fischl-féle¹¹ tipográfiával egyetemben.

A századfordulón az ország egész területén egyre-másra jelennek meg a helyi heti- és napilapok. Ezek előállításához nemcsak a helyi értelmiségiekből verbuválódott szerkesztőkre, hírlapírókra, hanem mindenekelőtt helyben működő nyomdára volt szükség. Jól példazza ezt a folyamatot Alsólendva esete is. A város első hetilapja, az *Alsó-Lendvai Híradó*,¹² alcíme szerint, vegyes tartalmú hetilap 1889. január 12-én jelent meg. *Programunk!* címen közölt beköszöntőjükben a szerkesztők, Pataky Kálmán és Vachott Károly a lap indítását így indokolták: „Általánosan érzett szükségnek teszünk eleget, midőn városunkban lapot alapítunk.”¹³ A hetilap kiadója és egyben a megjelentetését biztosító személy **Kardos**

ság kiadója és előállítója a nyomdát átvevő **Szabó György** nyomdatulajdonos és kiadó volt. 1889. április 10-én vette át a „régebben fennálló és a kor igényeinek megfelelően berendezett könyvnyomdát,” s állítása szerint „az igényeknek teljesen megfelelő – saját cégem alatt – szakavatottan” fogom vezetni azt. Továbbá „legrövidebb idő alatt kézi sajtómat nagy gyors-sajtóval cserélem fel,”¹⁷ ígérte. A 20. számban Szabó hirdetést tett közzé: „Könyvnyomdámat, mely eddig a Schwacz I.-féle házban létezett, folyó hó 20-án özv. Németh Józsefné házába helyeztem át,” valamint „kézi sajtómat – mint már előre is jeleztem – nagy gyors-sajtóval cseréltem fel.”¹⁸ Szabó György azonban hiába „esedezett” Alsólendva értelmisége, kereskedői, valamint iparosai becses pártfogásáért és támogatásáért. Némi erkölcsi támogatást

11 Fischel Fülöp fiókkönyvnyomdája Csáktornyan 1883-tól veje, Strausz Sándor irányításával működött.

12 Alsólendván kiadott, de nem mindig ott nyomtatott hetilap többször cserélt címet, kiadót, nyomdát és szerkesztőt. *Alsó-Lendvai Híradó* (1889–1891), *Alsó-Lendva és Vidéke* (1897), *Délzala* (1897–1899) és *Alsó-Lendvai Híradó* (1899–1919) címen jelent meg.

13 1889. január 12. (1. évf.), 1. sz. 1–2.

14 Kardos Gábor nyomdája 1884–1890 között működött Keszthelyen. Jól képzett nyomdász volt. Felszerelése egy gyorsajtóból és egy amerikai típusú gyorsajtóból állt. Nyomdai vállalkozása csődbe mehetett, emiatt föl hagyott mesterségének gyakorlásával. 1890. augusztus 17-én nyomdája és nyomdagépei a másik keszthelyi nyomdász, Náday (Nobel) Ignác tulajdonába kerültek. SZEGLET Ildikó: Veszprém megye nyomdászata 1860–1920. Veszprém, 1978: 38.

15 Alsó-Lendvai Híradó 1889. január 12. (1. évf.), 1. sz. 4.

16 1889. március 3. (1. évf.), 8. sz. 4.

17 Alsó-Lendvai Híradó 1889. április 21. (1. évf.), 15. sz. 4.

18 Uo., 1889. május 26. (1. évf.), 20. sz. 5.

ugyan kapott,¹⁹ ám ez nem bizonyult elégségesnek. A tervezett üzleti elképzelése saját vállalkozásában, a város vezetésének anyagi támogatása nélkül, miként Kardosnak, neki sem valósulhatott meg. Az 1889. július 14-én megjelent 27. számtól tudniillik a lap kiadója és nyomdása egy újabb személy, **Farkas János** volt. Az impresszum tanúsága szerint a hetilap „Nyomtatott Alsó-Lendván, Farkas János gyorsajtóján.”²⁰ Farkas János járatos volt a nyomdászmesterségben. Felszerelését egy kézi erővel hajtott gyorsajtó és egy amerikai típusú sajtó képezte.²¹ Bízott Alsólendva viszonylag nagyszámú értelmiségében, „különféle állami és magán hivatalok és intézetek nagyszámú tisztviselői, 7 ügyvéd, egy közjegyző, 3 orvosdoktor, egy gyógyszerész, egy állatorvos, számos kereskedő és a lakosság többségét” képező „iparos réteg”.²² A hazai irodalom támogatásának céljával, nem utolsósorban üzleti megfontolásból 1890. január 5-től az *Alsó-Lendvai Híradó* heti mellékleteként *Szépirodalmi Közlöny*²³ címen, egy ívnyi terjedelemben, irodalmi lap kiadásával is próbálkozott. Azonban az ő nyomdai vállalkozása sem lehetett nyereséges csupán az előfizetésekből. Közél egy esztendő múltával az alábbi változásról értesíti olvasóit: „Lapunk igen tisztelt Olvasóihoz! Kötelességemnek tartom az igen tisztelt Olvasóközönség becses tudomására juttatni, hogy a nyomda kellő pártolás hiányában f. hó 18-án Keszthelyre²⁴ tétetik át. A jelen lap kiadását azonban továbbra is magamra vállalván, az ezentúl is pontosan és ép oly tartalomdús kiadásban fog minden vasárnap a szíves olvasók számára megjelenni, mint ahogy idáig,

ezentúl is Vachott Károly szerkesztése alatt.”²⁵ Farkas tehát felszerelésével együtt elhagyta a várost és Kardos Gábor megüresedett helyét betöltve, az anyagilag kecsgetetőbbnek ígérkező Keszthelyre költözött. Az *Alsó-Lendvai Híradó* Keszthelyen történő nyomtatása valószínűleg további veszteségeket okozhatott vállalkozásának. Így a hetilap a harmadik évfolyammal megszűnt.²⁶ Távozásával néhány évig Alsólendva ismétetlen nyomdász nélkül maradt.

A források és a szakirodalmi földolgozások szerint tipográfiát újból az 1893–1895 között Alsólendván dolgozó **Bozzay Pál** nyomdász működtetett.²⁷ Nyomdai vállalkozása azonban nem terjedt ki helyi hetilap kiadására és megjelentetésére. Nagy valószínűséggel önálló kiadványok esetleges utánnyomása, a helyi szervezetek, intézmények számára hivatalos formanyomtatványok, valamint aprónyomtatványok hagyhatták el műhelyét. Tevékenységének pontos megismerése további kutatást igényel.

Hosszabb szünetet követően szinte egy időben, 1897 májusában kísérletek történtek helyi hírlap újbóli indítására. A május 6-án induló, rövid életű *Alsó-Lendva és Vidéke* címen megjelenő hetilap Csáktornay, Fischel Fülöp nyomdájában készült. E hírlap négy számáról tudunk, közülük ma már csak hármat ismerünk. Bodnár Ferenc és Nagy Ferenc szerkesztők a lap indítását ekképpen indokolták „*Szükség van egy ilyen népes, s oly történelmi múlttal bíró város lakóinak egy helyi lapra, mely polgárainak érdekeit védelmezze, közöttük a különböző eszméket kicserélje – esetleg megvitassa...*”²⁸

19 Uo., 1. Az Alsó-Lendvai Híradóban rendszeresen író Vachott Sándorné a nyomda jelentőségét méltatva írta: „Az alig kétszáz házból álló kisvárosnak van takarékpénztára, – szép könyvtárral ellátott kaszinója, ... Van nyomdája, miután a derék Szabó György „Az Alsó-Lendvai Híradó” kiadója, itt telepedett le, s gyorsajtót állítt föl, hogy az irodalomnak is forgalma legyen”. – Bárd aláírással Az első nyomda Alsó-Lendván című tárcájában méltatta a „szellemi haladás érdekében” létesített könyvnyomdát, és fontosságát hangsúlyozta: „A jelenlegi elég biztató, a jövője? – Kezdő idejében nem nagyon kardoskodtak mellette, utódjára is egy szabónak kellett vállalkoznia, hogy az ügy el ne nyomassék.” = *Alsó-Lendvai Híradó*, 1889. június 30. (1. évf.), 25. sz. 2.

20 *Alsó-Lendvai Híradó* 1889. július. 14. (1. évf.), 27. sz. 1.

21 SZEGLÉTI: i. m. 49.

22 FUSS-PATAKY: i. m. 16.

23 Vachott Károly szerkesztésében megjelenő irodalmi melléklet három számot ért meg. A beköszöntőben az irodalmi lap indítását így indokolták „– de oly heti folyóirat – hírlap vagy közlöny teljesen hiányzik, melynek fő célja a szépirodalom terjesztése volna... a művelt olvasóközönség mulattatására.” = *Szépirodalmi Közlöny*, 1890. január 5. (1. évf.), 1. sz. 1.

24 Farkas János 1889–1891 között Alsólendván próbálkozott nyomdai vállalkozást fenntartani, majd azt követően felszerelésével átköltözött Keszthelyre. 1890. augusztus 18-án kezdte meg ottani működését, amelyet 1904-ben megszakított. Nyomdai vállalkozását végérvényesen 1912-ben szüntette meg.

25 *Alsó-Lendvai Híradó*. 1890. augusztus 17. (2. évf.), 33. sz. 1.

26 HALÁSZ Albert: Az alsólendvai sajtó és a néprajz 1889–1919. Bp. 1994: 13.

27 MARKOS Béla: Az 1851–1918 között működött magyarországi nyomdák és kiadók jegyzéke. (Kézirat). Bp. 1960: 40. – FOKI: i. m. 300–301. – Magyar nyomdászok évkönyve. 1893. Bp. 1893: 109. – Magyar nyomdászok évkönyve. 1895. Bp. 1895: 138.

28 *Alsó-Lendva és Vidéke*. 1897. május 6. (1. évf.), 1. sz. 1

Május 16-ától már ismét Alsólendván, **Bogdán József** kiadásában és nyomdájában készült²⁹ *Délzala* címen, a vasárnaponként megjelenő társadalmi, közművelődési és közgazdasági hetilap. Alcíme szerint a lap „a helybeli és vidéki hatóságok, az alsó-lendvai községi és körjegyzői egylet, az Alsó-Lendva Vidéki Takarékpénztár Részvénytársaság hivatalos közlönye”³⁰ volt, s Németh Mihály³¹ szerkesztésében látott napvilágot. Közel egy esztendő múltával a lap kiadója és megjelentetője megváltozott. Bogdán József eladta nyomdáját, s vele együtt a lapot is **Balkányi Ernőnek**.³²

Balkányi Ernő sikeres nyomdai vállalkozása a századfordulós Alsólendván

1898 májusában Bogdán József két év óta főnnálló nyomdáját vette át, és „a kor igényeinek megfelelő gépekkel és díszes betűkkel kibővítette” Balkányi Ernő, aki „a fővárosban és vidéken a nyomdászat terén szerzett sokévi”³³ tapasztalattal érkezett Alsólendvára. Füss Nándor³⁴ gyógyszerész, a takarékpénztár vezérigazgatója, a város képviselőtestületének egyik meghatározó tagja által biztosított anyagi támogatással³⁵ fölújított nyomdakészlettel kezdte meg nyomdászti tevékenységét. A képviselőtestület támogatását is magáénak tudható Füss nyilván fölismerhette, hogy ha a város végre állandóan helyben működő nyomdát akar, akkor anyagilag támogatnia kell Balkányi Ernő vállalkozásának beindítását. A feltételezhetően hitellel támogatott Balkányi 1898. augusztus 1-jén közzétett hirdetése szerint, nyomdáját a Fő u., Kopeczky-féle házban rendezte be. Működésének kezdetén, 1898-ban nyomtatásban közzétett hirdetésében júniustól szolgáltatásait ekképpen aján-

Füss Nándor gyógyszerész, takarékpénztári vezérigazgató a nyomdai vállalkozás anyagi támogatója

lotta: „a nyomdászat terén előforduló mindennemű munkát” – névjegyeket, eljegyzési és esketési kártyákat, meghívókat, gyászjelentéseket, hírlapokat, szépirodalmi műveket, árjegyzéseket, étlapokat, takarékpénztári, ügyvédi, körjegyzői és községi nyomtatványokat – képes kiállítani.³⁶

1899. január 15-én a *Délzala* szerkesztője, Németh Mihály lemondott, az újság ezen a címen megszűnt. A következő héten azonban mégis megjelent a helyi hetilap. 1899. január 22-étől Andor Pál laptulajdonos és kiadó szerkesztésében, ismétlen *Alsó-Lendvai Híradó*³⁷ címen a foly-

29 PAPP József: Lendvai nyomdatörténet. = Muratáj, 2002. 1–2. sz. 85.

30 *Délzala*. 1898. június 12. (2. évf.), 4. Tévesen 1898. június 5-ei keltezés szerepel a 4. lapon.

31 Németh Mihály polgári iskolai tanár, a *Délzala* szerkesztője. 1892-ben telepedett le Alsólendván. Az 1899-ben induló iparos tanonciskola igazgatója lett, 1900 áprilisában a vallás- és közoktatási miniszter áthelyezte Nagykanizsára.

32 Balkányi Ernő (1870–1939) nyomdász, kiadó, kereskedő Berkiben (Rokycany, Szlovákia) született. A fővárosban és vidéken szerzett gyakorlati ismeretei alapján képzett nyomdász volt. 1898-ban telepedett Alsólendván, ahol hosszú időre megalapozta nyomdai vállalkozását.

33 Ld. 30. jegyzet.

34 Füss F. Nándor (1853–1924) gyógyszerész. 1880-ban Grácban gyógyszerészeti oklevelet szerzett. 1885-ben megvette az alsólendvai gyógyszerterázt, s telepedett a városban. 1887-ben vezérigazgatója az alsólendvai takarékpénztárnak. A helyi közéletben játszott pozitív szerepét jelzi, hogy 1910-ben a nemzeti munkapárt tagjaként az alsólendvai kerület országgyűlési képviselőjévé választották.

35 PAPP: i. m. 85.

36 *Délzala*. 1898. augusztus 14. (2. évf.), 33. sz. 4.

37 Andor Pál laptulajdonos, kiadó és felelős szerkesztő beköszöntőjében írta: „Hogy közügynek sikeresen szolgálhassunk, megalapítottuk szerény lapunkat, illetve újra megjelentettük az éveken át szünetelt és közkedveltségnek örvendett »Alsó-Lendvai Híradó“-t. ...Számítunk vidékünk összes értelmiségének hatékony pártfogására és tevékeny közreműködésére.” = *Alsó-Lendvai Híradó*. 1899. január 22. (4. évf.), 1. sz. 1–2.

tonosságot hangsúlyozva, 4. évfolyam megjelenéssel a Balkányi-nyomda kiadásában látott napvilágot. Ettől fogva hosszú időre, gyakorlatilag folyamatosan rendelkezett Alsólendva és környékének olvasóközönsége, a letelepedett nyomdatulajdonos jóvoltából, helyi kiadású hírlappal. 1899 februárjában a Balkányi-féle tipográfia újból költözött. Márton Kálmán Fő u. 71. szám alatti házába. Balkányi jó üzleti érzékkel, megalapozandó tipográfiajának fönntartása érdekében, bővíteni kezdte nyomdai vállalkozását. Elsőként papírkereskedést nyitott. 1899 áprilisában a hetilapban közzétett hirdetéséből tudható, hogy foglalkozott kottás – és „művészes kivitelű” képeslapok, majd májustól diszlevélpapírok, emlékkönyvek, jegyzet – és egyéb könyvecskék kereskedésével. 1899. július 16-án hirdetésben keres „jó házból való fiú tanulót”³⁸ könyvnyomdája és

papírkereskedése számára. A későbbiekben számtalanszor tett közzé hirdetést, amikor a már fől szabadult, esetleg idő előtt távozott tanonc helyett újabbat keresett. A sok tanulófiú után külön érdekesség az 1911 januárjában közzétett hirdetése: „Könyvnyomdámba egy tanulóleányt fizetéssel felveszek.”³⁹ A helyi hírlap megjelentetése mellett rendszeresen, hosszú éveken keresztül kinyomtatta az Alsólendván vendégszereplő szintársulatok ún. színházi jelentését, színi plakátjait is. Sőt a nevesebb vendégművészek, mint például Kaffkáné Hegyesi Mari, a Nemzeti Színház művésznőjéről készült (1899. május 6–9. közötti föllépése kapcsán) fényképes levelezőlapot árult papírkereskedésében. Nyomdájában jelentek meg továbbá az alsólendvai iskolák által kiadott iskolai értesítők. Papír- és könyvkereskedését Zala megye összes iskolájában használatos polgári és népiskolai tankönyvek, iskola- és irodaszerek kínálatával bővítette. 1900 januárjában újabb vállalkozásba fogott, kölcsönkönyvtárat létesített.⁴⁰ Áprilisban pedig „a mai igényeknek minden tekintetben megfelelőleg berendezett könyvkötészetet” állított föl, megnyitásáról olvasóit tudósította, s ígérte, hogy „a nagyérdemű közönség megrendeléseit a könyvkötészet és könyvnyomdászat minden ágában”⁴¹ messzemenően kiszolgálja. 1900. november 11-étől, a 45. számtól Balkányi Ernő lett a felelős szerkesztő, s egyben a lap tulajdonosa és kiadója is. A szerkesztést pár esztendővel később üzleti elfoglaltsága miatt ugyan átadta másoknak, de a nyomdájából kikerülő lapnak végig tulajdonosa és kiadója maradt.

Üzleti vállalkozásai jól mehettek: 1902 májusában már arról értesíti olvasóit, hogy „áldozatot nem kímélve egy gyorsajátöt szereztem be, hogy a közönség igényeinek gyorsan és jól megfelelhessenek, azonkívül üzletemet megnagyobbítottam”⁴².

A következő esztendőben további fejlesztéseket és beruházásokat hajtott végre: „Könyvnyomdámat a mai kor igényeinek teljesen megfelelő gépekkel u. m. perforáló-, számozó-géppel és szép díszes betűkkel kibővítettem.”⁴³ 1905-ben építkezésbe fogott, ami miatt „papír-író és rajzeszköz kereskedésemet a „Tüske-féle vendéglő szomszédságába

38 Uo. 1899. július 16. (4. évf.). 27. sz. 4.

39 Uo. 1911. január 1. (16. évf.), 1. sz. 5.

40 Uo. 1899. december 31. (4. évf.), 51. sz. 6.

41 Uo. 1900. március 25. (5. évf.), 12. sz. 8.

42 Uo. 1902. május 18. (7. évf.), 20. sz. 4.

43 Uo. 1903. június 7. (8. évf.), 24. sz. 4.

Balkányi Ernő és Elek üzlete előtt

helyeztem át,⁴⁴ majd december közepén „a Marton-féle házba” költözött.⁴⁵ 1908 április elején Balkányi Ernő vállalkozásait végleges helyükre költöztette: a „Főuton újonnan épült saját” házamba helyeztem át ...könyv- és papírkereskedésemet, nyomdámat, könyvkötészetemet⁴⁶ – tudatta olvasóközönségével. Ekkor már két betűszedő s kisegítő személyzet segítette nyomdai vállalkozását, ahol Balkányi saját maga a nyomdagépeszi feladatokat látta el.⁴⁷ A nyomda felszerelésé-

ről és a foglalkoztatottak számáról a következő adatunk 1911-ből való. Akkor egy gyorsajtója, egy amerikai típusú sajtója, négy egyéb (például könyvkötéssel kapcsolatos) géppel rendelkezett az alsólendvai Balkányi-féle tipográfia. A műhelyben két szedő, egy-egy gépmester, könyvkötő, segédmunkás és tanonc dolgozott.⁴⁸ Nyomdájában ekkor „mindennemű üzleti, jegyzői, bírói és takarékpénztári nyomtatványokat, névjegyeket, levélpapírokat, borítékokat, meghívókat, eljegyzési, esketési és születési értesítéseket, számlákat, körleveleket, falragaszokat stb.”⁴⁹ készítettek. Könyvkereskedésében a magyar irodalom jeles képviselőinek munkáin kívül újságok, kalendáriumok, imakönyvek, szakácskönyvek, képeslapok, bélyegalbumok és bélyegpek, vizsgalapok mellett – a lampionoktól, a hegedűhúrokon át – még vilamos zseblámpák is kaphatóak voltak.

Balkányi Ernő ügyes üzletpolitikájának, több lábón álló vállalkozásainak köszönhetően sikeres volt. Az anyagi hasznot újabb vállalkozásokba fektette. Terjeszkedett. 1904-ben átlépte Alsólendva határát. Muraszombatban fiókkönyvnyomdát, könyvkötészetet és papírkereskedést nyitott. 1904. június 24-étől a Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület közlönyeként megjelenő, nagy múltú *Muraszombat és Vidéke* című hetilap nyomtatására vállalkozott. A Sinkovich Elek szerkesztette, alcíme szerint társadalmi és közgazdasági lap impresszumában olvasható: „Nyomtatott Balkányi Ernő gyorsajtóján, Alsólendva.”⁵⁰ Ugyancsak e számban adta tudtául Muraszombat és vidéke olvasó közönségének, hogy „Alsólendván már 8 év óta fennálló könyvnyomdám kibővítése végett Muraszombatban... fiók-könyvnyomdát nyitottam és azt a mai kor igényeinek teljesen megfelelő gépekkel és szép díszes betűkkel felszereltem.”⁵¹ A Balkányi-féle fióknyomda tényleges működésére 1904 szeptemberéből van az első adatunk, amikor az első, valóban

44 Uo. 1905. április 30. (10. évf.), 18. sz. 3.

45 Uo. 1905. december 3. (10. évf.), 49. sz. 3.

46 Uo. 1908. március 22. (13. évf.), 12. sz. 3.

47 PAPP: i. m. 85.

48 Nyomdatulajdonosok évkönyve 1911. Szekszárd, 1911: 85.

49 Alsó-Lendvai Híradó. 1911. június 30. (16. évf.), 31. sz. 6.

50 Muraszombat és Vidéke. 1904. július 24. (20. évf.), 29. sz. 4. A szakirodalomban van olyan álláspont (PAPP: i. m. 87.), hogy Újházi Miksa muraszombati nyomdáját vásárolta volna meg Balkányi. 1899. június 4.-1904. márciusa között Hirschl Nándor nyomdász, míg 1904. április 3. és július első három hete között Újházi Miksa nyomtatta a *Muraszombat és Vidéke* lapszámainak. További kutatást igényel annak tisztázása, hogy melyikük tipográfiajára vette meg Balkányi Ernő.

51 Uo. Balkányi 1898-ban kezdte nyomdászai tevékenységét Alsólendván. A nyomda főnállásának nyolc évébe minden bizonnyal a folytonosság okán beleszámolta elődje, Bogdán József időszakát is.

Muraszombatban nyomtatott lapszámot, az impresszum tanúsága szerint, „Nyomatott Balkányi Ernő gyorsajtóján, Muraszombat”⁵² megjelentette. Ettől kezdve tizennégy éven át fióknymdájának legfontosabb terméke volt e lap.

Elképzelt jövő. A vicces képeslap, háttérben a Balkányi nyomda

Balkányi muraszombati nyomdájának felszerelése, az 1911-es nyilvántartás szerint, egy gyorsajtóból és egy amerikai sajtóból állt, s a nyomdai munkálatokat 2 szedő és egy tanonc végezte.⁵³ A *Muraszombat és Vidéke* 1910-ben ünnepelte megjelenésének 25. évfordulóját. Az ünnepi számban megemlékeztek mindazon személyekről, akik tevékenyen hozzájárultak a hetilap elkészítéséhez. Többek között megemlítve, „*hogya a lap nyomását Balkányi Ernő nyomdájában Erdőssy Barnabás mester vezérlete alatt Háhn Izidor és Heimi az új szedőgyerek*” végezte.⁵⁴

1911 és 1913 között a muraszombati Balkányi-féle fióknymdában készült a havonta megjelenő *Gazdasági Értesítő*, amelyet Ravonta József szerkesztett, és a Muraszombati Járási Gazdák Szövetsége adott ki.

Az 1900-as évek második felétől egyre sűrűbben jelentek meg vend nyelvű kiadványok, amelyeknek kiadásában, illetve forgalmazásában

Színházi plakát

Balkányi is közreműködött. 1914 márciusától 1917 februárjáig az ő nyomdája készítette a Szombathelyen a Klekl József által szerkesztett vend nyelvű egyházi havilapot, a *Marijin List*-et.⁵⁵

1918. június 30-án muraszombati fióknymdáját, könyv-, papír- és zenemű-kereskedését eladta⁵⁶ a Muraszombati Takarékpénztárnak, amely Vendvidéki nyomda, könyv-, papír- és zenemű-kereskedési cég név alatt működött a későbbiekben. Balkányi a lapban eladási szándékáról közzétett nyilatkozatát, mint alsólendvai és csáktornyai könyvnyomdák tulajdonosa írta alá. Papp József említi,⁵⁷ hogy Csáktornyán szintén volt papírkereskedése. Csáktornyán 1918 júni-

52 U. o. 1904. szeptember 25. (20. évf.), 38. sz. 4.

53 Nyomdatulajdonosok évkönyve 1911: i. m. 99.

54 Muraszombat és Vidéke. 1910. január 1. (25. évf.), 1. sz. 4.

55 KRAJEVSZKY Gizella–TAKÁCS Miklós: Vasmegeyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1777–1964. Szombathely, 1964: 36.

56 Muraszombat és Vidéke. 1918. június 30. (34. évf.), 26. sz. 3. A Nyilttér rovatban olvasható Balkányi alábbi közleménye: „Tisztelettel jelentem, hogy 14 év óta Muraszombatban fennálló vállalatomat más vállalkozás miatt a muraszombati takarékpénztárnak eladtam, mely azt Vendvidéki nyomda, könyv-, papír- és zenemű-kereskedés cég alatt tovább vezetni fogja. ... Üzletvevő jó hírű muraszombati takarékpénztár, az üzletet mindenesetre nagyobb keretben, de általam szolid és a kereskedői tisztességet szigorúan szem alatt tartó szellemben fogja tovább vezetni, miért is kérem az új tulajdonost az eddig engem részesített támogatásban részesíteni. Balkányi Ernő az alsólendvai és csáktornyai könyvnyomdák tulajdonosa.”

57 PAPP: i. m. 87.

sában még Fischel Fülöp nagykanizsai nyomdász veje, Strausz Sándor működtetett nyomdát, könyv- és papírkereskedést.⁵⁸ Későbbi kutatás tisztázhatja, hogy a muraszombati nyomda eladása „más vállalkozás miatt” kitétel mögött Csáktornyán tervezett újabb nyomdai vállalkozás megalapításának szándéka húzódott-e meg, valamint ha valóban létezett, akkor mikortól létesített ott nyomdát.⁵⁹

Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés értelmében Alsólendva a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz, a későbbi Jugoszláv Királysághoz csatoltatott. Az alsólendvai nyomda

magyarországi kapcsolata, nevezetesen köteles példányok pontos megküldése az Országos Széchényi Könyvtárnak megszakadt. Balkányi Ernő vállalkozása azonban az új állam területén is folyamatos volt. 1939-ben édesapja halálát követően **Balkányi Elek**⁶⁰ vette át a nyomdai vállalkozás irányítását. Nyomdászai tevékenysége időszakának második felében történt Muravidék Magyarországhoz történő visszacsatolása. A történelmi események nem engedték, hogy ő is olyan hosszú és gazdag életpályát valósíthasson meg, mint édesapja. 1945. március 31-én, röviddel a második világháború befejezése előtt a nyilas terror áldozataként, életét vesztette. A nyomdát özvegye, **Balkányi Erzsébet** vezette annak államosításáig, 1947-ig.

A Balkányi nyomda két nemzedéke aktívan látta el közösségét nyomdai szolgáltatásaival, kiadói és könyvkereskedői tevékenységével. Másrészt éppen e tevékenységével hozzájárult ahhoz, hogy Alsólendva közösségének mindennapi élete az utókor számára fennmaradhatott, így megismerhetővé, kutathatóvá vált.

A BALKÁNYI NYOMDA KIADVÁNYAIBÓL ÉS KÉSZLETÉBŐL

A Balkányi nyomda kiadványai

Gyászjelentések

58 Lásd Strausz Sándor hirdetését. = Muraköz. 1918. június 30., 26. sz. 5.

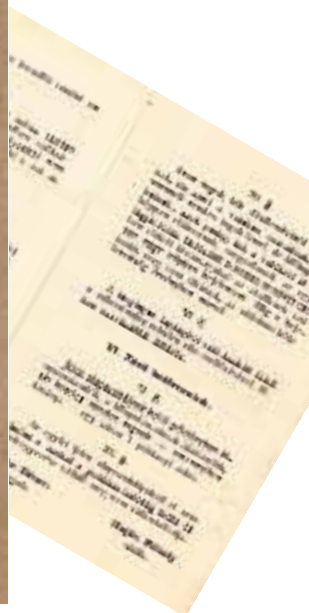
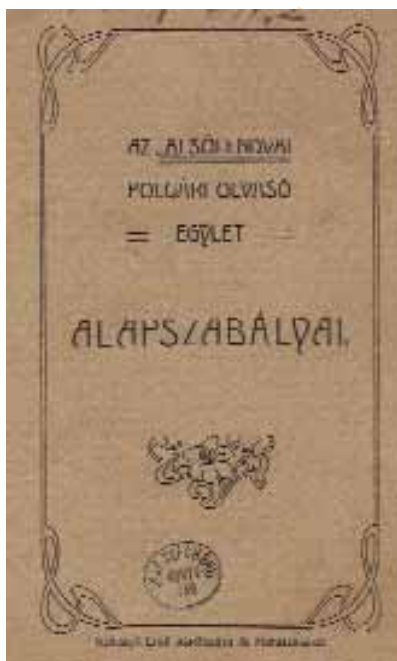
59 Balkányi Lajos nyomdájá működtött Csáktornyán 1942-ben. In. MARKOS Béla: Az 1919–1948 között működött magyarországi nyomdák és kiadók jegyzéke. Kézirat. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Fol. Hung. 3727.

60 Balkányi Elek (1902–1945)

Képeslapok

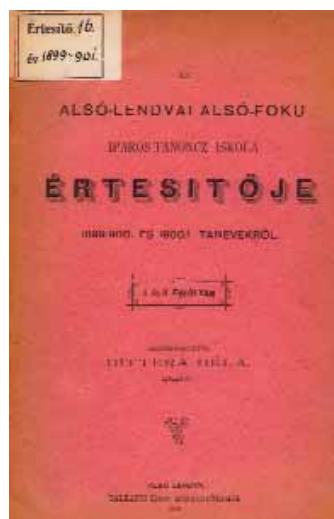
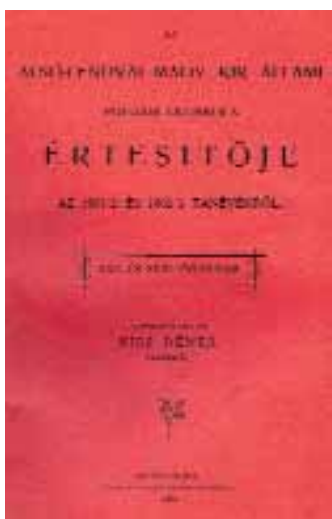

Alapszabályzatok és könyvjegyzékek

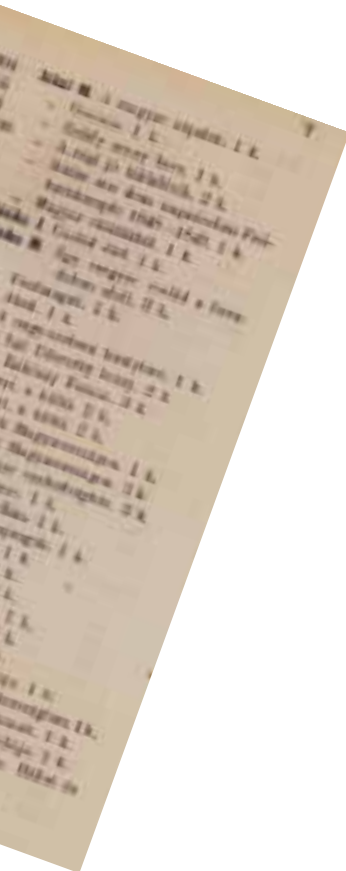

Iskolai értesítők

Színházi plakátok

A Balkányi nyomda készlete

Díszek

